

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Filosofie și Științe Social-Politice

HERMENEUTICA FILOSOFICĂ GADAMERIANĂ ȘI
TEMA EDUCAȚIEI
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei

Doctorand:

Cristiana-Maria Asăvoaie

2023

Cuprins

Abrevieri	3
Introducere	4
Partea I. Conceptul de Bildung	17
Capitolul 1. Origini și aspecte pre-conceptuale	19
1.1. <i>Un vocabular premergător. Meister Eckhart</i>	22
1.2. <i>Pietismul</i>	29
1.3. <i>Oetinger și sensus communis</i>	34
1.4. <i>Influențe ale lui Shaftesbury asupra ideii de Bildung</i>	37
Capitolul 2. Nuanțări semantice și conceptuale	41
2.1. <i>Cultură/Kultur și civilizație/Zivilisation</i>	44
2.2. <i>Educație/Erziehung. Wilhelm von Humboldt</i>	48
2.3. <i>Cultivarea individualității și a sensibilității în romantismul german</i>	52
2.4. <i>Conceptul de Bildung la G. W. F. Hegel</i>	58
2.5. <i>Edificare. Un excurs neopragmatist</i>	65
Partea II. Hermeneutică filosofică și educație	70
Capitolul 1. Preambul privind opera lui Hans-Georg Gadamer	77
1.1. <i>Caracterul dialogal al scrierilor gadameriene</i>	79
1.2. <i>Problema „metodei” și critica subiectivității</i>	85
Capitolul 2. Conceptul de înțelegere	92
2.1. <i>Înțelegere, adevăr și temporalitate</i>	96

<i>2.2. Eficacitatea istorică drept temei al înțelegerii</i>	100
<i>2.3. Problema dogmatismului</i>	103
<i>2.4. Amenințarea fatalismului</i>	107
Capitolul 3. <i>Bildung</i> și înțelegere	113
<i>3.1. Bildung și conștiința eficacității istorice</i>	115
<i>3.2. Bildung și problema aplicării</i>	120
<i>3.3. Bildung și problema limbii</i>	124
Capitolul 4. <i>Bildung</i> și experiența practică	128
<i>4.1. Distanțarea reflexivă și Bildung ca tact</i>	130
<i>4.2. Tema dialogului</i>	135
<i>4.3. A fi acasă în lume</i>	139
Capitolul 5. Reflecția hermeneutică și gândirea critică	143
<i>3.1. Definirea gândirii critice în contextul educației</i>	144
<i>3.2. Problema reproducerii sensului</i>	147
<i>3.3. Problema autorității</i>	151
Concluzii	154
Bibliografie	156

Abrevieri

Traduceri în limba română:

AF *Actualitatea frumosului*, traducere de Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 2000.

AM *Adevăr și metodă*, traducere de Gabriel Cercel, Larisa Dumitru, Gabriel Kohn, Călin Petcana, Editura Teora, București, 2001.

ETME *Elogiul Teoriei. Moștenirea Europei*, traducere de Octavian Nicolae și Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 1999.

Traduceri în limba engleză:

GR *The Gadamer Reader. A Bouquet of the Later Writings*, editare de Richard Palmer, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2007.

EPH *Hans-Georg Gadamer on Education, Poetry, and History: Applied Hermeneutics*, traducere de Lawrence Schmidt și Monica Reuss, State University New York Press, Albany, 1992.

Alte volume:

EDH Paul Fairfield (editor), *Education, Dialogue and Hermeneutics*, Continuum International Publishing, Londra, 2010.

JPE Lars Løvlie et al. (editori), *Journal of Philosophy of Education*, vol. 36, nr. 3, ediție specială: *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity*, Blackwell Publishing, Oxford și Malden, 2002.

EPT *Educational Philosophy and Theory*, vol. 35, nr. 2, ediție specială: *Bildung*, Blackwell Publishing, Oxford și Malden, 2003.

Rezumat

Spațiul de convergență dintre hermeneutica filosofică și domeniul educației este cel mai lesne vizibil din perspectiva tematizării conceptului de înțelegere. Textele gadameriene servesc drept punct de plecare pentru analiza unei pluralități de probleme conexe, precum cea a raportării la tradiție, rolul prejudecăților sau al autorității, posibilitatea gândirii critice, înțelesurile pe care le dăm teoriei și practicii ș.a.m.d. Alături de toate acestea, un punct central în cercetările întreprinse în această nișă îl joacă actualizarea conceptului de *Bildung*, asupra căruia se oprește Gadamer în incipitul la *Adevăr și metodă*. *Bildung* se arată a fi atât o alternativă de conceptualizare a educației, cât și o pistă de acces în hermeneutica gadameriană. Din acest motiv, lucrarea de față propune în primă instanță o analiză a acestui concept.

În vederea reliefării bogăției semantice a cuvântului și a caracterului său distinct în istoria filosofiei germane, am început printr-o incursiune în etimologia acestuia, urmată de trasarea rădăcinilor sale în misticismul renan, ce leagă

istoria termenului *Bildung* de tema omului ca *Imago Dei*. Dezvoltarea unui vocabular al transfigurării spirituale în scrierile lui Meister Eckhart, irevocabil asociată posibilității primirii harului divin și ideii creștine de mântuire, își lasă amprenta asupra evoluției ulterioare a conceptului prin accentuarea unei laturi pasive ale acestuia, dar și prin dimensiunea soteriologică. Asemenea aspecte sunt perpetuate mai târziu, de pildă prin mișcarea pietistă, al cărei impact asupra societății germane din secolul al XVIII-lea a fost semnificativ. Promovând o viziune de viață bazată pe o relație personală cu divinitatea, dar și dezvoltarea unei comunități în care credința fiecăruia și angajamentul filantropic sunt fundamentale, reprezentanții pietismului de la Halle extind granițele ideii formării unui om nou, în imaginea lui Hristos, dincolo de un spațiu spiritual individual, problema devenind una socială, chiar instituțională.

Tradiția creștină ce se află la originile conceptului de *Bildung* constituie și un contrast sau o formă de rezistență față de influențele iluminismului prevalente în acele timpuri. Respingerea unui monopol al rațiunii științifice metodice și ale consecințelor acestuia nu doar în privința

unei teorii a cunoașterii, ci și a modului de viață, implicit asupra formării omului, este ilustrată de adoptarea conceptului umanist de *sensus communis* în scrierile lui Friedrich-Christoph Oetinger. Teologul pietist apelează la această noțiune inspirat de textele contelui de Shaftesbury, deși o reinterpretează, găsimu-i fundamentul într-o vitalitate inspirată de Dumnezeu, și angajând-o în primul rând pentru a argumenta validitatea cunoașterii oferite de Scriptură. Dar preluarea conceptului latin exemplifică eforturile de înțelegere a tradiției, a istoriei, a artei drept surse de adevăr.

Alături de tematizarea lui *common sense*, influențele lui Shaftesbury în spațiul german și, în deosebi, asupra evoluției conceptului de *Bildung* sunt identificate în accentul pe care acesta îl pune asupra sentimentelor umane și a rolului lor în felul în care înțelegem și acționăm, dar mai ales în observațiile sale privind auto-examinarea și formarea de sine, expresii pentru a căror traducere este folosit tocmai cuvântul *Bildung*.

Un moment definitoriu în evoluția termenului este ocazionată de discuțiile privind formarea umană ce au loc pe fondul răspândirii ideilor iluministe. Întrebările privind

idealul de umanitate se desprind de primatul relației dintre om și divinitate; ele apar sub semnul autonomiei gândirii și al unei noțiuni corespondente de libertate. *Bildung* se dezvoltă în acest context alături de *Kultur* și *Zivilisation*, nuanțându-se tocmai în contrast cu acestea. Neîndoielnic, însă, conceptul de *Bildung* se definește în cadrul romantismului german, în proximitatea noțiunii de educație, de *Erziehung*, precum în cazul scrierilor lui Wilhelm von Humboldt, unde vizează ideea formării individului în integralitatea sa, sub premisa unității dezvoltării intelectuale, estetice și morale.

Ocurențele conceptului de *Bildung* în filosofia hegeliană sunt o sursă primară de inspirație pentru Hans-Georg Gadamer, în speță motivul ridicării către universalitate, posibilă prin latura spiritual-rațională a omului, care îi oferă capacitatea de abstractizare, de depășire a imediatului printr-o orientare a privirii către ceea ce este universal și o reconsiderare a particularului din această perspectivă. Dinamica hegeliană a înstrăinării de sine și reconcilierii cu sine pe care o implică ridicarea către universalitate, deci care determină *Bildung* ca proces

formativ și transformativ, devine în filosofia gadameriană un fel de model al dialogului și al înțelegerii.

Problema dialogului este una fundamentală în scrierile lui Hans-Georg Gadamer. Ea a devenit pe bună dreptate un loc comun în literatura de specialitate ce îi este dedicată, fiind o temă recurentă în studiile sale. Întrebările și tezele dezvoltate de filosoful german în raport cu problema cunoașterii, cu noțiunile de adevăr, judecată, rațiune, cu abilitățile și sarcinile filosofiei înseși sunt în strânsă legătură cu acest concept. Mai mult, dialogul descrie stilul în care se mișcă abordarea gadameriană și mai ales miza acesteia. Posibilitatea conversației ca atare se instituie ca interogație de fond a hermeneuticii filosofice, dar este frecvent reiterată și în contextul particular al interacțiunii cu alți autori prin intermediul textelor acestora.

Înțelegerea gândirii în lumina unei noțiuni de dialog de inspirație socratică, o experiență prin care „ne plasăm sub conducerea lucrului asupra căruia se concentrează partenerii de dialog”¹, permite identificarea unor forme de cunoaștere neconstrânse de un ideal al metodei, al obiectivității. Acestea sunt specifice în deosebi științelor

¹ AM, p. 278.

spiritului, a căror dinamică – datorită naturii obiectului lor – este mai propriu descrisă în relație cu ideea de rațiune practică și conceptul aristotelic de *phronesis*, ce oferă posibilitate judecării unei situații particulare în raport cu semnificații comune, generale, fără a o schematiza sau a o forța să se supună unor regularități.

Având stabiliți ca parametri ai hermeneuticii filosofice motivul dialogului și pe cel al posibilităților cunoașterii nesubordonate dezideratului certitudinii metodice, următoarele capitole analizează conceptul gadamerian de comprehensiune și implicațiile sale. O succintă evoluție a acestuia este urmărită în incursiunea întreprinsă de Gadamer în istoria hermeneuticii din spațiul german, ce preconizează un areal de probleme implicite, concentrate pe ipostaze ale alterității – celălalt, textul, istoria – și modul de raportare la acestea. Dar anvergura propriu-zisă a înțelegerii este dată de analiza ei ca structură ontologică, efectuată de Martin Heidegger, ce stă la baza elaborărilor gadameriene.

O aprofundare a conceptului de înțelegere este întreprinsă în continuare din perspectiva definirii ei drept „o inserare într-un eveniment al tradiției în care se produce o

mediere permanentă între trecut și prezent.”² În corelație, sunt aduse clarificări cu privire la noțiunea de istorie a efectelor, ce constituie temeiul comprehensiunii. De asemenea, sunt formulate posibile răspunsuri la o serie de întrebări pe care le provoacă definiția gadameriană: dacă aceasta implică o natură pasivă a comprehensiunii, dacă încurajează o formă de dogmatism, respectiv dacă acordă o prioritate nejustificată trecutului.

Subiectul este apoi reluată prin prisma conceptului de *Bildung*, ce permite surprinderea unor consecințe pe care noțiunile conexe precum *fuziunea orizonturilor* sau *conștiința eficacității istorice* le poartă asupra procesului formativ, de pildă, importanța aculturației văzută nu drept cumul de date, ci ca extindere a posibilităților de înțelegere. Conceptul de comprehensiune ca fuziune a orizonturilor antrenează, totodată, problema aplicării, ce este urmărită mai întâi din unghiul preeminenței hermeneutice a întrebării, iar apoi în relație cu noțiunea de *phronesis*. În același context, se conturează tema naturii lingvistice a înțelegerii.

² *Ibidem*, p. 222.

Examinarea conceptului gadamerian de comprehensiune în raport cu cel de *Bildung* permite dezvoltarea unor observații cu privire la câteva elemente ce țin de fenomenul educației: surprinderea caracterului restrictiv al tiparului în care sunt văzuți termenii de teorie și practică și relația dintre acestea; formularea unei perspective mai adecvate asupra sensului teoriei prin apel la rolul jucat de distanțarea reflexivă în cadrul conceptului de *Bildung*; nuanțarea ideii de practică în afara limitelor unui înțeles tehnic, prin apel la noțiunea de rațiune practică; o reluare a temei dialogului și a implicațiilor sale în contextul educațional, cu accent asupra noțiunii de formare a opiniei; nu în ultimul rând, tatonarea unui concept de educație văzut într-o comparație cu ideea hegeliană preluată de Gadamer de *a fi acasă în lume*.

Ultimul capitol al lucrării aprofundează o temă rămasă în vogă în spațiul educației formale: cea a gândirii critice. Aceasta este tratată printr-o analiză a două probleme implicite, ce cad și sub incidența hermeneuticii filosofice. Cea dintâi privește ideea de reproducere a sensului ori de preluare necritică a informației, ce este nuanțată prin accentuarea rolului jucat de gradul de angajament, mai

curând decât de deprinderea unei abilități. Cea de-a doua se referă la acceptarea, respectiv contestarea autorității, în privința căreia este subliniată necesitatea de a distinge între un sens productiv și unul negativ al ideii de autoritate. Expresia de reflecție hermeneutică este propusă văzută drept complementară celei de gândire critică, deci nu pentru a o substitui pe cea de din urmă, ci mai curând pentru a o modera și a o feri de capcanele unei abordări dominate de gândirea tehnică.

Bibliografie

I. Bibliografie primară

I.1. Hans-Georg Gadamer:

Traduceri în limba română:

Actualitatea frumosului, traducere de Val. Panaitescu,
Editura Polirom, Iași, 2000.

Adevăr și metodă, traducere de Gabriel Cercel, Larisa
Dumitru, Gabriel Kohn, Călin Petcana, Editura Teora,
București, 2001.

Elogiul Teoriei. Moștenirea Europei, traducere de Octavian
Nicolae și Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 1999.

Traduceri în limba engleză:

The Beginning of Knowledge, traducere de Rod Coltman,
Continuum, New York, 2002.

The Beginning of Philosophy, traducere de Rod Coltman,
Continuum, New York, 2001.

*A Century of Philosophy. Hans-Georg Gadamer in
Conversation with Riccardo Dottori*, traducere de Rod

Coltman și Sigrid Koepke, Continuum, New York, Londra, 2006.

Dialogue and Dialectic: Eight Hermeneutical Studies in Plato, traducere și introducere de P. Christopher Smith, Yale University Press, New Haven și Londra, 1980.

The Enigma of Health. The Art of Healing in a Scientific Age, traducere de Jason Gaiger și Nicholas Walker, Stanford University Press, Stanford, Stanford University Press, 1996.

Ethics, Aesthetics and the Historical Dimension of Language. The Selected Writings of Hans-Georg Gadamer: Volume 2, editare și traducere de Pol Vandavelde și Arun Iyer, Bloomsbury Academic, Londra, New York, 2022.

Gadamer on Celan. "Who Am I and Who Are You?" and Other Essays, editare și traducere de Richard Heinermann și Bruce Krajewski, cu introducere de Gerald L. Bruns, State University of New York Press, Albany, 1997.

The Gadamer Reader. A Bouquet of the Later Writings, editare și traducere de Richard Palmer, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2007.

Hans-Georg Gadamer on Education, Poetry, and History: Applied Hermeneutics, traducere de Lawrence Schmidt și Monica Reuss, State University New York Press, Albany, 1992.

Hegel's Dialectic. Five Hermeneutical Studies, traducere și introducere de P. Christopher Smith, Yale University Press, New Haven și Londra, 1976.

Hermeneutics between History and Philosophy. The Selected Writings of Hans-Georg Gadamer: Volume I, editare și traducere de Pol Vandavelde și Arun Iyer, Bloomsbury Academic, Londra, New York, 2016.

Hermeneutics, Religion, and Ethics, traducere de Joel Weinsheimer, Yale University Press, 1999.

The Idea of the Good in Platonic-Aristotelian Philosophy, traducere, introducere și adnotări de P. Christopher Smith, Yale University Press, New Haven and London, 1986.

Literature and Philosophy in Dialogue. Essays in German Literary Theory, traducere și introducere de Robert H. Paslick, State University of New York Press, Albany, 1994.

Philosophical Hermeneutics, traducere și editare de David E. Linge, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1976.

Plato's Dialectical Ethics: Phenomenological Interpretations Relating to the Philebus, traducere și introducere de Robert M. Wallace, Yale University Press, New Haven and London, 1991.

Reason in the Age of Science, traducere de Frederick G. Lawrence, MIT Press, 1981.

Truth and Method, translation revised by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall, Continuum Publishing Group, London, New York, 2006.

Articole, interviuri, conferințe, volume colective:

Articulating Transcendence în Lawrence, Frederick (editor), *The Beginning and the Beyond. Papers from the Gadamer and Voegelin Conferences. Supplementary Issuer of Lonergan Workshop*, volumul 4, Scholars Press, Chico, California, 1984, pp. 1-12.

Culture and Media în Honneth, Axel (editor), *Cultural-Political Interventions in the Unfinished Project of*

- Enlightenment*. Cambridge, MA: MIT Press, 1992, pp. 172-188.
- Education is Self-Education*, traducere John Cleary și Hogan Pádraig în *Journal of Philosophy of Education*, vol. 35, No. 4, 2001, pp. 529-538.
- Friendship and Solidarity (1999)*, traducere de David Vessey și Chris Blauwkamp, în *Research in Phenomenology*, vol. 39, 2009, nr. 1, pp. 3-12.
- Gadamer on Gadamer* în Silverman, Hugh J. (editor), *Gadamer and Hermeneutics: Science, Culture, Literature*, Editura Routledge, New York, Londra, 1991, pp. 13-19.
- Hermeneutics and Social Science* în *Cultural Hermeneutics*, vol. 2, 1975, pp. 307-316.
- Natural Sciences and Hermeneutics: The Concept of Nature in Ancient Philosophy* în Cleary, John J. (editor), *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy*, volumul I, University Press of America, Lanham, New York, Londra, 1986, pp. 39-52.
- Pain. Reflections of a Philosopher*, traducere Alexander Crist în *Journal of Continental Philosophy*, vol. 1, nr. 1, 2020, pp. 63-75.

Plato's Parmenides and Its Influence în *Dionysius*, vol. 7, 1983, pp. 3-16.

Practical Philosophy as a Model of the Human Sciences in Research, conferință redactată de James Risser, în *Research in Phenomenology*, vol. IX, nr. 1, 1979, pp. 74-85.

Reply to Nicholas P. White în Griswold Jr., Charles L. (editor), *Platonic Writings – Platonic Readings*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2002, pp. 258-266.

Subjectivity and intersubjectivity, subject and person, traducere de Peter Adams și David Vessey în *Continental Philosophy Review*, nr. 33, 2000, pp. 275-287.

Tasks of Philosophy in the Present Age: RIAS-Lecture, June 9, 1952, traducere de Cynthia R. Nielsen și Ian Alexander Moore, în *Philosophy Today*, vol. 64, nr. 2, 2020, pp. 477-491.

Text Matters în Kearney, Richard, *Debates in Continental Philosophy. Conversations with Contemporary Thinkers*, Fordham University Press, New York, 2004, pp. 167-192.

Derrida, Jacques, Lacou-Labarthe, Philippe, *La Conférence de Heidelberg* (1988), texte reunite, prezentate și adnotate de Mireille Calle-Gruber, Lignes, 2014.

Dutt, Carsten, Most, Glenn W., Grieder, Alfons, von Westernhagen, Dörte, *Gadamer in Conversation. Reflections and Commentary*, editare și traducere de Richard E. Palmer, Yale University Press, New Haven și Londra, 2001.

Fantel, Hans, *The Problem of Historical Consciousness* în *Graduate Faculty Philosophy Journal*, vol. 5, nr. 1, 1975, pp. 8–52.

Michelfelder, Diane P., Palmer, Richard E. (editori), *Dialogue and Deconstruction. The Gadamer-Derrida Encounter*, State University of New York Press, Albany, 1989.

Strauss, Leo, *Coresspondence Concerning “Wahrheit und Methode”* în *The Independent Journal of Philosophy*, vol. 2, 1978, pp. 5-12.

Volume în limba germană:

Das Erbe Europas. Beiträge, Editura Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989.

Erziehung ist sich-erziehen, Editura Kurpfälzischer, Heidelberg, 2000

Gesammelte Werke, vol. 1, *Hermeneutik: Wahrheit und Methode*, Editura Mohr Siebeck, Tübingen, 1999.

Gesammelte Werke, vol. 4, *Neuere Philosophie II*, Editura Mohr Siebeck, Tübingen, 1987.

Hermeneutische Entwürfe. Vorträge und Aufsätze, Editura Mohr Siebeck, Tübingen, 2000.

Kleine Schriften I. Philosophie. Hermeneutik, Editura Mohr Siebeck, Tübingen, 1967.

I.2. Alți autori:

Aristotel, *Etica Nicomahica*, traducere de Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

Eckhart, Meister, *Cetățuia din suflet: predici germane*, traducere și cuvânt introductiv, postfață și note de Sebastian Maxim, Editura Polirom, Iași, 2003.

Eckhart, Meister, *Despre omul nobil, cupa din care bea regele. Tratatate*, traducere din germana medievală și note de Gabriel H. Decuble, Editura Humanitas, București, 2007.

- Eckhart, Meister, *Meister Eckharts Predigten*, volumul I, editare și traducere de Josef Quint, Editura W. Kohlhammer, Stuttgart, 1968.
- Cooper, Anthony Ashley, Third Earl of Shaftesbury, *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, editare de Lawrence E. Klein, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Dilthey, Wilhelm, *Construcția lumii istorice în științele spiritului*, traducere de Virgil Drăghici, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, Editura Iri, București, 2000.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Phänomenologie des Geistes*, Editura Felix Meiner, Hamburg, 1988.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Editura Iri, București, 1996.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Werke*, vol. 7, *Grundlinien der Philosophie der Recht*, Frankfurt am Main, 1979.

- Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, traducere de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Editura Humanitas, București, 2012.
- Humboldt, Wilhelm von, *Limitele acțiunii statului*, traducere de Elena Ciortescu, Editura Liberalis, Iași, 2020.
- Humboldt, Wilhelm von, *Schriften zur Bildung*, editare de Gerhard Lauer, Editura Philipp Reclam, Stuttgart, 2017,
- Jaeger, Werner, *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, Partea I, Editura Walter De Gruyter, Berlin, New York, 1973.
- Kierkegaard, Søren, *Opere II. Sau-sau, partea a doua*, traducere și note: Ana-Stanca Tabarasi, ediție electronică, Editura Humanitas, 2013.
- Mendelssohn, Moses, *Über die Frage: was heißt aufklären?* în Bahr, Ehrhard (editor), *Was ist Aufklärung? Thesen und Definitionen*, Editura Philipp Reclam, Stuttgart, 1974.
- Nietzsche, Friedrich, *Voința de putere*, traducere de Claudiu Baci, Editura Aion, 1999

Novalis, *Discipolii lui Sais. Heinrich von Ofterdingen*, traducere de Viorica Nișcov, Editura Univers, București, 1980.

Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, Editura Deutscher Taschenbuch, München, 1997.

Novalis, *Între veghe și vis. Fragmente romantice*, traducere de Viorica Nișcov, Editura Univers, București, 1995.

Schiller, Friedrich, *Scrieri estetice*, traducere de Gheorghe Ciorogaru, Editura Univers, București, 1981;

Schlegel, August Wilhelm și Friedrich, *Despre Literatură*, traducere de Mihai Isbășescu, Editura Univers, București, 1983.

II. Bibliografie secundară

- *** *The Era of Goethe. Essays presented to James Boyd*, Books for Libraries Press, New York, 1968.
- Afloroaei, Ștefan, *Metafizica noastră de toate zilele*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Afloroaei, Ștefan, în *Despre simțul vieții. Întrebări, perplexități, credințe*, Editura Polirom, Iași, 2021.
- Aronowitz, Stanley, Giroux, Henry, *Education Under Siege. The Conservative, Liberal, and Radical Debate Over Schooling*, Editura Taylor & Francis e-Library, 2003.
- Aubenque, Pierre, *La prudence chez Aristote*, Presses Universitaires de France, Paris, 1963.
- Beiser, Frederick C., (editor), *The Early Political Writings of the German Romantics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Berlin, Isaiah, *The Roots of Romanticism*, editare de Henry Hardy, Princeton University Press, New Jersey, 1999
- Bernstein, Jay M. (editor), *Classic and Romantic German Aesthetics*, Cambridge University Press, New York, 2003.

- Bernstein, Richard, *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics, and Praxis*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1983.
- Blake, Nigel, Smeyers, Paul, Smith, Richard, Standish, Paul (editori), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Education*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford, 2003.
- Bondor, George, *Gadamer și problema istoriei. Între fenomenologie și hermeneutică în Ferencz-Flatz* Christian, Paul Marinescu (editori), *Timp, memorie și tradiție. Studii de fenomenologia istoriei*, Editura Zeta Books, București, 2012, pp. 130-151.
- Brice R. (editor), *Hermeneutics and Truth*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1994.
- Bruford, Walter Horace, *Germany in the Eighteenth Century: The Social Background of the Literary Revival*, Cambridge University Press, Londra, 1935.
- Bruford, Walter Horace, *Culture and Society in Classical Weimar. 1775-1806*, Cambridge University Press, Londra, 1962.
- Cassin, Barbara (editor), *Dictionary of Untranslatables. A Philosophical Lexicon*, traducere de Steven Rendall, Christian Hubert, Jeffrey Mehlman, Nathanael Stein și

- Michael Syrotinski, Princeton University Press, Princeton și Oxford, 2014.
- Cristea, Sorin, *Dicționar de termeni pedagogici*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1998.
- Curren, Randall (editor), *A Companion to the Philosophy of Education*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford, 2003.
- Curren, Randall (editor), *Handbook of Philosophy of Education*, Editura Routledge, New York și Londra, 2023.
- Davey, Nicholas, *Unquiet Understanding. Gadamer's Philosophical Hermeneutics*, State University New York Press, Albany, 2006.
- Dostal, Robert J. (editor), *The Cambridge Companion to Gadamer*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Dunne, Joseph, *Back to the Rough Ground: "Phronesis" and "Techne" in Modern Philosophy and in Aristotle*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, London, 1993.
- Fairfield, Paul (editor), *Education, Dialogue and Hermeneutics*, Continuum International Publishing, Londra, 2010;

- Fairfield, Paul, *Teachability and Learnability. Can Thinking Be Taught?*, Editura Routledge, New York și Londra, 2017.
- Gallagher, Shaun, *Hermeneutics and Education*, State University of New York Press, Albany, 1992.
- Geuss, Raymond, *Morality, Culture, and History: Essays on German Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1999.
- Habermas, Jürgen, *On The Logic of The Social Sciences*, translated by Schierry Webber Nichol森 and Jerry A. Stark, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1988.
- Herdt, Jennifer A., *Forming Humanity. Redeeming the German Bildung Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 2019.
- Horlacher, Rebekka, *The Educated Subject and the German Concept of Bildung. A Comparative Cultural History*, Editura Routledge, New York și Londra, 2016.
- Iorga, Nicolae, *Istoria învățămîntului românesc*, Editura Casei Școalelor, București, 1928.
- Kasten, Madeleine, Paul, Herman, Sneller, Rico, (editori), *Hermeneutics and the Humanities: Dialogues with Hans-Georg Gadamer*, Leiden University Press, Leiden, 2012.

- Koselleck, Reinhart, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, traducere de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, Editura Art, București 2009.
- Lawn, Chris, Kean, Niall (editori), *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, Wiley-Blackwell, Malden, Oxford, Chichester, 2016.
- Lawn, Chris, Kean, Niall, *The Gadamer Dictionary*, Continuum International Publishing Group, Londra, New York, 2011.
- Leiviskä, Anniina, *Hans-Georg Gadamer's Philosophical Hermeneutics in the Philosophy of Education: Beyond Modernism and Postmodernism*, University of Helsinki, Helsinki, 2016.
- Libera, Alain de, *Gândirea Evului Mediu*, traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Editura Amarcord, Timișoara, 2000.
- Libera, Alain de, *Mistica Renană. De la Albert Cel Mare la Meister Eckhart*, traducere de Cristian Bădiliță, Note, Bibliografie și notițe individuale traduse de Robert Lazu, Ion și Mihaela Zgărdău, Editura Amarcord, Timișoara, 1997.

- Loewen, Gregory V., *Hermeneutic Pedagogy: Teaching and Learning as Dialogue and Interpretation*, Old Moon Academy Press, Alcoa, 2012.
- Malpas, Jeff, Arnswald, Ulrich, și Kertscher, Jens, (editors), *Gadamer's Century. Essays in Honor of Hans-Georg Gadamer*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2002.
- Margonis, Frank *Philosophy of Education Yearbook*, Philosophy of Education Society, Urbana-Champaign, Illinois, 1996.
- Mueller-Vollmer, Kurt, (editor), *The Hermeneutic Reader. Texts of the German Tradition from the Enlightenment to the Present*, The Continuum Publishing Co., Oxford, 1986.
- Neculau, Radu, *Filosofii terapeutice ale modernității târzii. Hermeneutică, teorie critică, pragmatism*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Peters (editor), Michael A.. *Encyclopedia of Educational Philosophy*, Springer Nature, Singapore, 2017.
- Ricoeur, Paul, *De la text la acțiune: eseuri de hermeneutică*, vol. II, traducere și postfață de Ion Pop, Editura Echinox, Cluj, 1999.

- Rorty, Amélie Oksenberg (editor), *Philosophers on Education. Historical Perspectives*, Editura Routledge, Londra, New York, 1998.
- Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, New Jersey, 1979.
- Silverman, Hugh J. (editor), *Gadamer and Hermeneutics: Science, Culture, Literature*, Editura Routledge, New York, Londra, 1991.
- Stoller, Aaron, *Knowing and Learning as Creative Action: A Reexamination of the Epistemological Foundations of Education*, Palgrave Macmillan, New York, 2014.
- Strawser, Michael J., *Both/and: Reading Kierkegaard from Irony to Edification*, Fordham University Press, New York, 1997.
- Wachterhauser, Brice R. (editor), *Hermeneutics and Truth*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1994.
- Wiercinski, Andrzej (editor), *Hermeneutics - Ethics – Education*, Editura LIT, Zürich, 2015.
- Wiercinski, Andrzej (editor), *Hermeneutics of Education. Exploring and Experiencing the Unpredictability of Education*, Editura LIT, Zürich, 2019.

III. Articole de specialitate:

*** *Educational Philosophy and Theory*, vol. 35, nr. 2, ediție specială: *Bildung*, Blackwell Publishing, Oxford și Malden, 2003.

Aldridge, David, *The Logical-Priority of the Question: R. G. Collingwood, Philosophical Hermeneutics and Enquiry-Based Learning* în *Journal of Philosophy of Education*, vol. 47, nr. 1, 2013, pp. 71-85.

Arthos, John, *A Close Reading of Hans-Georg Gadamer's Essay "Culture and World"* în *International Studies in Philosophy*, vol. 36, nr. 4, 2004, pp. 1-14.

Binding, Linda L., Tapp, Dianne M., *Human Understanding in Dialogue: Gadamer's Recovery of the Genuine* în *Nursing Philosophy*, nr. 9, 2008, pp. 121-130.

Bingham, Charles, *The Hermeneutics of Educational Questioning* în *Education Philosophy and Theory*, vol. 37, nr. 4, 2005, pp. 553-565.

Bleicher, Josef, *Bildung* în *Theory, Culture & Society. Special Issue on Problematizing Global Knowledge*, vol. 23, nr. 2-3, mai 2006, pp. 364-365.

- Borda, Emily J., *Applying Gadamer's Concept of Disposition to Science and Science Education* în *Science and Education*, vol. 16, nr. 9-10, 2007, pp. 1027-1041.
- Bondor, George, *Hermeneutică și educație. De la „cureaua de transmisie” la „mesajul dintr-o sticlă”* în *Acta Universitatis Danubius*, vol. 15, nr. 1, 2021, pp. 78-85.
- Boyer Jr., Ernest, *Schleiermacher, Shaftesbury, and the German Enlightenment* în *The Harvard Theological Review*, vol. 96, nr. 2, aprilie 2003, pp. 181-204.
- Chițoiu, Dan, *Paideia and Kenosis: The Setting Up and Resignification of the Idea of Edification Between Greek Philosophy and Eastern Christianity* în *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*, nr. 3, iulie, 2008, pp. 169-192.
- Cleary, John, Hogan, Pádraig, *The Reciprocal Character of Self-Education: Introductory Comments on Hans-Georg Gadamer's Address “Education is Self-Education”* în *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 35, No. 4, 2001, pp. 519-528.
- Cruikshank, Justin, *Economic Freedom and the Harm of Adaptation: On Gadamer, Authoritarian Technocracy*

- and the Re-Engineering of English Higher Education* în *Social Epistemology*, vol. 33, nr. 4, 2019, pp. 337-354.
- Edling, Silvia, Sharp, Heather, Löfström, Jan, Ammert, Niklas, *The Good Citizen: Revisiting Moral Motivations for Introducing Historical Consciousness in History Education Drawing on The Writings of Gadamer* în *Citizenship, Social and Economics Education*, vol. 19, nr. 2, 2020, pp. 133–150.
- Eryaman, Mustafa Yunus, *Traveling Beyond Dangerous Private and Universal Discourses Radioactivity of Radical Hermeneutics and Objectivism* în *Educational Research* în *Qualitative Inquiry*, vol. 12, nr. 6, decembrie 2006, pp. 1198–1219.
- Gander, Hans-Helmuth, *Between Strangeness and Familiarity: Towards Gadamer's Conception of Effective History*, traducere de Ryan Drake, în *Research in Phenomenology*, vol. 34, Nr. 1, 2004, pp. 121-136.
- Graaff, Johann, *Progress in Teaching Sociology: From Cognitive Skills to Hermeneutics and Phronesis* în *Society in Transition*, vol. 35, nr. 2, 2004, pp. 287-301.

Graybill, Edward, *Hermeneutics and Education: The Case for an Emergent Curriculum* în *Curriculum and Teaching*, vol. 13, nr. 1, 1998, pp. 1-11.

Hodge, Steven, Mavin, Tim, Kearns, Suzanne, *Hermeneutic Dimensions of Competency-Based Education and Training* în *Vocations and Learning*, vol. 13, nr. 1, 2020, pp. 27-46.

Hovey, Richard B., Rodríguez, Charo, Jordan, Steven, *Beyond Lecturing: An Introduction to Gadamer's Dialogical Hermeneutics with Insights into Health Professions Education* în *Health Professions Education*, vol. 6, nr. 4, decembrie 2020, pp. 465-471.

Keller, Gregory J., *Dialogue as Moral Paradigm: paths toward intercultural transformation* în *Policy Futures in Education*, vol. 9, nr. 1, 2011, pp. 29-34.

LaDuc, Linda, *Infusing Practical Wisdom into Persuasive Performance: Hermeneutics and the Teaching of Sales Proposal Writing* în *Journal of Technical Writing and Communication*, vol. 21, nr. 2, 1991, pp. 155–164.

Larsson, Kristoffer, *Understanding and Teaching Critical Thinking – A New Approach* în *International Journal of Educational Research* 84, 2017, pp. 32-42.

Løvlie, Lars, Mortensen, Klaus Peter, Nordenbo, Sven Erik (editori), *Journal of Philosophy of Education*, vol. 36, nr. 3, ediție specială: *Educating humanity: Bildung in postmodernity*, Blackwell Publishing, Oxford și Malden, 2002.

Luft, Sebastian, *The Subjectivity of Effective History and the Suppressed Husserlian Elements in Gadamer's Philosophical Hermeneutics* în *Idealistic Studies*, vol. 37, nr. 3, 2017, pp. 219-254.

Lynch, Greg, *Does Conversation Need Shared Language? Davidson and Gadamer on Communicative Understanding* în *The Southern Journal of Philosophy*, vol. 52, nr. 3, 2014, pp. 359-381.

Nordenbo, Sven Erik, Hirsjärvi, Sirkka, Heidar Frímannsson, Gudmundur, Lovlie, Lars, Safstrom, Carl Anders, *Forty Years of the Philosophy of Education in the Nordic Countries* în *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 41, nr. 3-4, 1997, pp. 365–396.

Odenstedt, Anders, *Hegel and Gadamer on Bildung* în *The Southern Journal of Philosophy*, vol. XLVI, 2008, pp. 559-580.

Pietzner, Jason John, *Expanding Their Horizons: Hermeneutic Practices and Philosophising with Children*, teză de doctorat propusă la Melbourne Graduate School of Education The University of Melbourne în aprilie 2014.

Pollefeyt, Didier, Richards, Michael, *The Living Art of Religious Education: A Paradigm of Hermeneutics and Dialogue for RE at Faith Schools Today* în *British Journal of Religious Education*, vol. 42, nr. 3, 2020, pp. 313-324.

Sorkin, David, *Wilhelm von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791-1810* în *Journal of the History of Ideas*, vol. 44, nr. 1, ianuarie-martie 1983, pp. 55-73.

Sotirou, Peter, *Articulating a Hermeneutic Pedagogy: The Philosophy of Interpretation* în *Journal of Advanced Composition*, nr. 2, vol. 13, 1993, pp. 365-380.

Varkøy, Øivind, *The Concept of "Bildung"* în *Philosophy of Music Education Review*, vol. 18, nr. 1, 2010, pp. 85-96.

Westrup, Christopher, *Practical Understanding: Hermeneutics and Teaching the Management of*

Information Systems Development Using A Case Study în Accounting, Management and Information Technologies, vol. 4, nr. 1, 1994, pp. 39–58.

Yagata, Katsuhide, *Bildung As An Essential Disposition In Becoming A Reflective Practitioner: Practical Application Of Philosophical Hermeneutics To Second Language Teacher Education în Reflective Practice. International and Multidisciplinary Perspectives*, vol. 19, nr. 3, 2018, pp. 322-332.

Listă de lucrări publicate

From Heidegger and Hermes the Trickster to A.I. and a God Even Nietzsche Could Love, recenzie la *Hermeneutics. Facts and Interpretation in the Age of Information*, John D. Caputo, în *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, vol. X, nr. 2 / decembrie 2018, pp. 641-649.

http://www.metajournal.org//articles_pdf/641-649-asavoai--bookreview--meta-2018-no2.pdf

Depicting Identity Outside the Frame of Textualism în *Hermeneia. Journal of Hermeneutics, Art Theory and Criticism*, nr. 21 / 2018: “Rewriting Tradition. Hermeneutics and Identity”, pp. 217-226.

http://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2018/11/Hermeneia_21_2018_final_PDF.pdf

(coautor) *Ontologies du conflit* în *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, vol. IX, nr. 1 / iunie 2017, pp. 321-346.

http://www.metajournal.org//issues_pdf/meta-ix-issue-1-2017-finalg.pdf

(coautor) *Autour des conférences de Nietzsche «Sur l'avenir de nos établissements d'enseignement»* în *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, vol. VII, nr. 2 / decembrie 2015: "The Idea of University", pp. 252-272.

https://www.metajournal.org/articles_pdf/03-252-272-francois-meta-techno.pdf